

УДК 7.038.6:008

Лідія КРИВОЦЮК,кандидат філософських наук, доцент кафедри
культурології та мистецтвознавства
Одеського національного
політехнічного університету

ПОСТМОДЕРНІСТСЬКИЙ ДИСКУРС СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Запропоновано культурологічне осмислення постмодерністського дискурсу сучасної української літератури на прикладі творчості певних письменників кінця ХХ – початку ХХІ століття.

Ключові слова: постмодернізм, образ світу, інтертекстуальність, іронія.

Предлагается культурологическое осмысление постмодернистского дискурса в современной украинской литературе на примере творчества некоторых писателей конца ХХ – начала ХХІ века.

Ключевые слова: постмодернизм, образ мира, интертекстуальность, ирония.

It is proposed cultural understanding of postmodern discourse of modern Ukrainian literature on the example of some writers 20 – 21 century.

Key words: postmodernism, image of the world, intertextuality, irony.

Літературі, у тому числі й українській, належить особливе місце в системі художньої культури. Мова літератури виступає не тільки як засіб передачі інформації, а, передусім, як система виразних форм, композиційних особливостей, що відображають модель світу, досить оригінально представлених у новітній українській літературі, що обумовлює актуальність її дослідження саме у постмодерністському дискурсі.

Ця складна проблема заслуговує пильної уваги дослідників, бо дає матеріал для розуміння не тільки явищ літературних, а й осмислення культурних процесів, що відбуваються у новітній українській культурі в цілому. Постмодернізм став об'єктом вивчення як зарубіжних (Р. Барт, Жан Бодрійяр, Жак Дерріда, Жіль Делез, У. Еко, Ухаб Хасан та інші), так і вітчизняних фахівців (Н. Білоцерковець, Т. Гундорова, Н. Зборовська, Л. Лавринович, Д. Наливайко, Р. Харчук то інші). Темі постмодернізму присвячено чимало круглих столів, дискусій на сторінках часопису «Слово і час» (Січ).

З філологічної точки зору естетичні та стильові проблеми сучасної української літератури досліджують Т. Гундорова, Л. Лавринович, Т. Мохова, Р. Харчук. Однак розгляд постмодернізму як культурологічного феномену все ще залишається недостатньо вирішеною проблемою.

Мета статті – здійснити культурологічне осмислення особливостей сучасної української літератури в постмодерністському дискурсі на прикладі творчості певних письменників ХХ – ХХІ століть через аналіз моделей світу, створених ними.

Опираючись на дослідження зарубіжних та вітчизняних фахівців, ми вважаємо, що постмодернізм – це передусім культурологічний феномен, світоглядно-мистецький напрям, який, починаючи з останніх десятиліть ХХ століття, приходить на зміну модернізму. Зміст цього поняття поки що не з'ясований остаточно. Як правило, воно видається фахівцям тією або іншою мірою хаосом, грою, зміною ціннісних орієнтацій, руйнуванням істини та раціоналізму, змі-

шуванням часу та простору тощо. Естетика цього явища пов'язана з плюралізмом, поєднанням та органічним співіснуванням різних художніх систем. Для дослідження культурологічного характеру постмодернізму принциповим є те, що він як специфічне соціокультурне явище приніс з собою новий спосіб світобачення, світовідчуття, новий тип мислення, що знайшло своє відображення у сучасній українській літературі у вигляді нетрадиційної моделі світу. Тип мислення, закладений постмодерном, оперує поняттями західної моделі світобачення, таким як «світ як хаос», «світ як текст», «метамова», «симулякр», «ризوما» тощо. Ці поняття безумовно вплинули на становлення і розвиток сучасної української культури і літератури.

Не дивлячись на те, що фахівці вважають постмодернізм явищем космополітичним, цілком очевидно, що він пов'язаний з ментальністю носіїв культури кожної країни і має своє національне коріння, відображене, зокрема, в літературі в її художніх стилях і техніках.

У чому ж полягає специфіка постмодернізму в українській літературі? Аналіз творів українських письменників-постмодерністів свідчить, що вони слідуєть канонам західної постмодерністської естетики. Однак ізоляція, яку створила радянська тоталітарна система, сприяла тому, що українська література не стала сліпим послідовником західної постмодерністської моделі, а створила самостійний варіант постмодерністської культури. Ми розділяємо думку тих фахівців, які вважають, що український постмодернізм відрізняється від західної моделі низкою чинників, та має національні особливості. Це проявилось, зокрема, у творчості бубабістів з їх інспіраціями з мовою, цитаціях із української національної культури, а також у специфіці піднятих філософських та політичних проблем, характері гумору, іронії, відтворюванні карнавальних традицій українського бароко, шумливих маланок, забав українського вертепу тощо. Як зазначає Н. Зборовська, «карнавал, проголошений Ю. Андруховичем, створює «унікальний літературний міф про Україну як країну хаосу, свободи, океану чуття», батьківщину бароко та органічного

(а не придуманого французами!) постмодернізму [1; с.31].

На нашу думку, це пов'язано з тим, що український постмодернізм був реакцією не на модерн, як це мало місце в Європі чи Америці, а на соцреалізм. Літературні тексти письменників постмодерністської орієнтації сприймалися читачем-інтелектуалом як синонім свободи від політичних та естетичних заборон, тоталітарного контролю. Тому можна стверджувати, що українська постмодерністська література була не тільки бунтом проти цінностей тоталітарного радянського суспільства, а і новою парадигмою української культури, в основі якої багатоманітність сучасного життя та рівноцінність усіх граней людської натури.

Аналізуючи художні тексти українських авторів кінця ХХ – початку ХХІ століття (Ю. Андруховича, Л. Дереша, О. Забужко, Ю. Іздрика, І. Карпа та інших), а також літературну критику на їх твори, не можна не помітити, що сучасна українська література є багатоголосим, різноманітним явищем, яке розвивається в річищі художнього експерименту. В українській літературі постмодерністського дискурсу виділяють «карнавальний варіант» (група «Бу-Ба-Бу», твори Ю. Іздрика, Є. Пашковського), феміністичний варіант (твори О. Забужко), «київську іронічну школу» (твори В. Діброва та Б. Жолдака) і неоавангард 1990-х років (твори А. Бондаря та С. Жадана) тощо [2].

Цілком очевидно, що в культурологічному контексті усіх їх об'єднує постмодерне світобачення, що знаходить своє відображення в постмодерністській моделі світу їх творів. І хоча кожний з письменників підходить зі своєї позиції, свого світорозуміння до творення образної моделі світу, але в цілому всім їм притаманний постмодерністський стиль. Як і у західних письменників-постмодерністів, світ у творах цих авторів хаотичний, химерний, ілюзорний, багатоманітний і жахливий. Тут немає нічого сталого. Простір цього світу на межі реальності та сну, життя та смерті. Особливо яскраво це видно у творах Ю. Андруховича, Ю. Іздрика, Є. Пашковського, О. Ульяненка та інших. Тут ми бачимо різноманітні варіанти символічної смерті, відомої в постмодерністській літературі як смерть автора, суб'єкта, героя, історії, твору.

Створюється цей образ світу також по-новому. Для цього письменники використовують досить складну літературну техніку, основу на літературній грі, симулякрах, іронії, «зміні масок», глибокого аналізу емоційного стану персонажів, ігровому опануванні хаотичного світу. Образ світу, створений у їх текстах, відлякує своєю заплутаністю, невизначеністю й безвихідністю. Складно не погодитись з У. Еко та М. Хайдегером, які в постмодернізмі бачили особливе світосприйняття, характерне для кризової епохи. Це відчуття розчарованості, відчаю, вичерпаності буття людини, яка перебуває на краю прірви. Бачимо, що і в постмодерних творах українських авторів стали знаковими такі просторові координати як лабіринт, глухий кут, стіна, підвал тощо. Так, у Ю. Іздрика Воцек закриває дружину й сина у підвалі власного будинку [3, с.107]; в «Московіаді» Ю. Андруховича фантасмагоричний банкет і карнавалізований симпозиум покійників проходять у підземеллі [4, с.137].

У створенні образної моделі світу в українській постмодерністській літературі особливе місце відводиться героям. Це образи-символи, образи-алюзії – наполовину світські, наполовину духовні, наполовину п'яні, наполовину маргінальні, наполовину духовно хворі. Їх життя у такому світі абсурдне, бо вони втратили головне – духовні орієнтири.

Постмодерністська модель світу, зображена в сучасній українській літературі, умовна, інтертекстуальна. В її творенні приймає участь сам читач. Образ світу, створений в творах Ю. Андруховича, Ю. Іздрика, О. Забужко та інших, складається з цитацій інших текстів попередньої й оточуючої культури. Це свого роду «синтезатор» різних елементів національної культури. Необхідно особливо підкреслити, що світ у цій літературі представлений по-новому, як текст. Оскільки текстом в естетиці постмодернізму, як відомо, стає все. Причому текст не відображає дійсності, а творить нову реальність, вірніше – багато реальностей, існуючих тільки в літературі, точніше, в свідомості читача.

На нашу думку, така модель світу формується під впливом такого важливого концепту постмодерністського дискурсу як ри-

зома, яка означає неструктуровану, нелінійну, безсистемну організацію тексту, множинність його смислів. Ризома відображає фундаментальну для постмодерна установку на презумпцію руйнування традиційних уявлень про структуру як семантично централізовану і стабільно визначену. У літературі це проявляється через специфічний спосіб організації тексту: втілення художнього плюралізму, стирання бінарних опозицій, поєднання протилежностей тощо. Літературний текст таким чином може бути вписаний у будь-яку культурну парадигму, але жодній з них не належатиме цілком. В ризоморфному тексті («гіпертексті») сюжет, лінійність його викладення як і читання не мають ніякого значення. Завдяки ризомі образ світу в постмодерністському тексті, власне як і сам текст, стають умовними.

Яскравим прикладом ризоморфної моделі світу в українській постмодерністській прозі є твори представника станіславського феномена Ю.Іздрика «Острів Крк», «Воцек», «Подвійний Леон», «Флешка». Вони інтертекстуальні, не містять лінійного сюжету, який вибудовується через потік свідомості душевно хворого героя. Роботи Ю. Іздрика ризоморфні не тільки з точки зору композиції, а й щодо зображення персонажів. Як справедливо зазначає Л. Лавринович, власне персонажем таку дійову особу назвати не можна. Це не персонаж, а «скомплікована істота, яка здатна розпастися на кілька осіб або повністю розчинитися у власному болю» [5, с. 43]. Скажемо так: це певна пульсуюча субстанція. Та і сам суб'єкт існує тільки в тексті. Поза ним його не можна уявити чи інтерпретувати. «Матеріалізованого Воцєка не існує, – зазначає Л. Лавринович, – натомість є Воцек – суб'єкт свідомості, й увесь текст ототожнюється з цією субстанцією, яка стає носієм душевного стану героя... Свідомість Воцєка – хаотичне нанизування складових, які не можуть об'єднатись у певну більш-менш цілісну структуру: це і біль пам'яті про кохану жінку, і невимовний екзистенційний жах, і уривки свідомості героєвих прототипів та учасників...» [5, с.43]. Хвороба та сон – головні цінності Воцєка. Саме вони дають можливість роздвоюватися, розпадатися на безліч предметів та істот, входити в неживі предмети, бути ким завгодно, тільки не собою.

Звертає на себе увагу також зміна функцій автора і персонажу в творах українських постмодерністів. Дослідники сучасної української літератури Т. Гундорова, В. Костюк та інші відзначають нівеляцію, розщеплення суб'єкта в романах Ю. Андруховича; говорять про «фантомних», «розпорошених у тексті» героїв Ю. Іздрика, взаємне перетікання в тексті автора й персонажу [6, с.81]. Можливо, саме тому способом засвоєння світу ці автори вибрали гру. Використання прийому гри під час створення літературних текстів дає їм можливість вільно переходити з одного часу в інший, з дійсності – у світ підсвідомості, «гра-тися» з героями та читачем. Граючи з персонажами-алюзіями, вони у своїх творах нівелюють «цілісний образ», психологічний характер своїх героїв, позбавляючи їх однозначності і наділяючи амбівалентністю. Так, у романі Ю. Андруховича «Рекреація» Ростислав Мартофляк одночасно персонаж позитивний і негативний: «Надія української поезії, ...тридцятирічний безробітний, ...батько двох дітей, ...пияк, волоцюга, ...люблячий батько, ...популярний громадський діяч, ...кандидат у депутати, ... блискучий співрозмовник, ...уважний син, ...аматор комфорту, ...нічний блукач, ...ресторанний лев, ...егоїст і боягуз, ...ніжний коханець, ...млявий і самолюбний коханець, ...нарцисичний коханець, ...неспроможний коханець, ...золотий коханець, ...фантастичний коханець, ...промінь у моєму тілі» [7, с.38-41]. Тобто, у творі знімається розрив між «високим» і «низьким» у культурі людини, однозначність образу, привертається увага до всіх проявів людського буття.

Смислоутворюючими принципами побудови мозаїчної моделі світу українські автори-постмодерністи обрали іронію як засіб осміювання та глузування з усього, а також карнавалізацію, оскільки «ритуальний карнавалізований сміх як засіб очищення – єдина можливість утекти від радянського офіціозу» [8, с.14]. Разом з тим іронія та карнавалізація – це спосіб гри, основа для створення нових смислів, сюжетів, іншої реальності. Завдяки іронії та карнавалізації життя героїв романів Ю. Андруховича та Ю. Іздрика представлено як театр абсурду та апокаліптичного карнавалу. Так, в «Московіаді» Ю. Андруховича герой вбиває себе і... з кулею в голові з'являється в поїзді «Москва – Київ»; персонажі роману Ю. Іздрика «АМтм», згинувши в одному епізо-

ді-сюжеті, з легкістю воскрешають у наступному. Так обіграється ідея вічності світу через постмодерністське багатосвіття.

Таким чином, культурологічний аналіз особливостей національної рецепції постмодернізму в українській культурі на прикладі творчості провідних письменників кінця ХХ – початку ХХІ століть шляхом розгляду постмодерних моделей світу, створених ними, дає підстави стверджувати, що український постмодернізм відрізняється від західної моделі низкою чинників і має свої національні особливості. По-перше, постмодерністський дискурс в українській літературі є відображенням «бунтарського» духу інтелектуальної еліти, яка не сприйняла цінності радянського суспільства. По-друге, його значення полягає у створенні нової парадигми культури, яка дозволяє краще побачити багатоманітність сучасного життя, демонструє самодостатність творчості й творчої особистості. По-третє, український постмодернізм є вторинним явищем щодо західного, оскільки не виростає на ґрунті глобальної інформатизації суспільства. Його простором перетворень стають передусім відроджені змісти національної традиції, а для творчості його представників характерне карнавальне блазнювання, в якому іронічній трансформації піддаються усталені духовні цінності.

Перспективу дослідження постмодернізму в українській культурі ми пов'язуємо з осмисленням творчості молодого плеяди постмодерністів – Любка Дереша та Владислава Кураша.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зборовська Н. Найновіша українська літературна ситуація: від посттоталітаризму до нових тоталітарних концепцій // Зборовська Н. Феміністичні роздуми на карнавалі мертвих поцілунків. – Львів, 1999.
2. Харчук Р.Б. Сучасна українська проза. Постмодерний період. – 2-е видання. – К.: Академія, 2011. – 248 с.
3. Іздрик Ю. Воццек & воццекурія. – Львів: Кальварія, 2002. – 204 с.
4. Андрухович Ю. Московіада. Роман жахів. – Івано-Франківськ, 2000. – 140 с.
5. Лавринович Л. Сучасний український постмодернізм – напрям? стиль? метод? // Слово і час. – 2001. - №1. – С.39-46.
6. Гундорова Т. Постмодерністська фікція Ю. Андруховича з постколоніальним знаком питання // Сучасність. – 1993. - №9. – С.79-83.
7. Андрухович Ю. Рекреації. Романи. – К.: Час, 1997. – 287 с.
8. Гундорова Т. Бу-Ба-Бу, Карнавал, Кіч // Критика-2000. – Ч.7/8.